

על תורה ומציאות - הערה למלחמות הרבנים:

נדב שנרב

בשנים האחרונות נקרע הציבור הדתי לאומי סביב מה שאפשר לכנות מלחמות החרד"לים נגד הליברלים. רבנים משני הצדדים מביעים עמדות שונות ואף מנוגדות בשורה ארוכה של נושאים: השכלה כללית, מבנה המשפחה, מעמד האשה, פריון ומניעת הריון, צבא, עירוב בין המינים בשלבים שונים של מהלך החיים, מעמד החברתי של חד מיניים ועוד ועוד. הדברים הגיעו כבר מזמן לרמה של פסילה והחרמה של אישים ידועים, השמצות כאלו ואחרות ושאר המאפיינים הרגילים של מחלוקות ומריבות, וציבור בעלי הבתים עומד, עתים נדהם, עתים מיואש ועתים אדיש, ומנסה לנווט את דרכו בין הפלגים הניצים.

במאמר זה לא אנסה, כמובן, לפתור את שורת הבעיות שכל אחת מהן אינה פשוטה כלל ועיקר. במקום זאת אנסה להציע פלטפורמה אלטרנטיבית, כזו אשר (אני מקווה) תמנע את גלישתו של הוויכוח למלחמת השמצות ותאפשר מידה מסוימת של דיון בו הנחות היסוד יהיו מקובלות על שני הצדדים. אם יועילו דברי להקטין את אש המחלוקת בין אנשים שלפחות חלקם הם ביסודו של דבר טובים ודורשי אמת וצדק – והיה זה שכרי. אם לא, קשה לי לראות איך קריאת דברי תהפוך את המצב לגרוע יותר.

התנגשות ערכים

כפי שרבים רואים את הדברים, הבעיה היסודית היום היא ההתנגשות בין ערכי התרבות המערבית לבין ערכי היהדות. התורה אומרת "איש כי ישכב את זכר משכבי אשה תועבה עשו שניהם מות יומתו דמיהם בם" ואילו התרבות המערבית מקבלת את העקרון לפיו מעשים הנעשים בהסכמה בין בגירים אינם יכולים להיות מושא לגינוי מוסרי, ולהיפך רואה עוול במניעת הסיפוק המיני מאדם שזו היא נטייתו.

זוהי אולי דוגמה קיצונית ביחס לשאלות אחרות העומדות על הפרק, אבל בסופו של יום ההרגשה במקרים רבים היא שהשאלה האמיתית היא שאלתו של ירבעם "מי בראש"? מי גובר? האם אנו אמורים לדחות חד וחלק את ערכי התרבות המערבית בשם התורה, כפי שסוברים השמרנים, או שעלינו להגמיש איכשהו את התורה באופן שתתאים לערכי התרבות המערבית כפי שמנסים לעשות הליברלים.

לדעתי, כאשר מציגים את הדברים כך עמדת הצד הליברלי הופכת להיות בעייתית מאד, וזאת מכמה סיבות:

1. עקרונית, האם הטענה ולפיה ערכי התרבות המערבית גוברים על ערכי התורה איננה בעצם אפיקורסות במסווה די דק? הרי אם אדם מאמין באמת שהקדוש ברוך הוא (שהוא לפי ההגדרה כל יכול וכל יודע, טוב ומטיב וכו' וכו') נתן את התורה, מדוע שיידחה את הציווי שלו או "יחליש" אותו איכשהו (נאמר, על ידי קבלת ההומוסקסואל לחברה הדתית ואימוצו כחבר שווה זכויות בקהילה) בגלל שזו האפנה המוסרית העכשווית?

השמרנים חושדים בליברלים שהם קיבלו על עצמם בפועל את מצוות העשה והלא-תעשה של הבן-טון הליברלי המודרני, איפה שהוא בין מוסף "גלריה" של עתון הארץ לבין הניו יורק בוקס

רוויו, שהם מוכנים לקבל מן היהדות רק את אותם אלמנטים שיהיו בהתאמה לאותו בון-טון, ושאת כל היתר הם מנסים לסלף איכשהו או לטאטא אל מתחת לשטיח. אם זה המצב, לא מדובר עוד ביהדות כדת (כלומר כסט התחייבויות חמורות אותן מקבל האדם על עצמו בתוקף מעמדו מול האל) אלא ביהדות כפולקלור, בריקודי הגשם של השבט הנימול. השמרנים – לא פלא – רואים בכך עלבון ועשיית צחוק מהדת, והדבר מרתיח את דמם.

2. השאלה הבאה היא כיצד "מגהצים" את מצוות התורה עם עקרונות המוסר המערבי. הרבה אנשים (לאו דווקא מן הצד הליברלי, אבל גם שם) חושבים שיש בתוך התורה, או בתוך המנגנון של קביעת ההלכה, איזושהי אפשרות של דרישת הכתובים או פרשנות הטכסטים באופן שיהיה מוכון מטרם ולא מוכון אמת, כלומר שיש רבנים (או רבנים גדולים או גדולים מאד) שיש להם "רשיון לשקר" ולהתייחס אל התורה וההלכה כפי שאדם כמו אהרן ברק מתייחס אל החוק הישראלי, כאל מושא למניפולציות לשוניות שנועדו להשיג מטרם ספציפית.

אני אישית מאד לא אוהב את הגישה הזו, והארכתי בכך במאמרי "ארון השקרים היהודי", אבל כאן ברצוני להעלות נקודה אחרת. נניח לצורך העניין שאכן כזו היא היהדות ושזה מה שעשו חז"ל כאשר הם יצרו כל מיני מנגנונים כמו פרוזבול או כשהם ביטלו תקיעת שופר בשבת. ברור שכדי לנקוט בטקטיקה כזו יש צורך שני תנאים סוציולוגיים: הפרדה בין ה"עם" שניתן למכור לו כל שטות לבין קבוצת אליטה שיכולה להחליט על פרשנות לפי המטרם (ולא לפי האמת) ולמכור אותה לציבור הנבער, והומוגניות בתוך קבוצת האליטה הזו כך שניתן יהיה לקבל החלטות שקריות בפורום סגור ולהוציא אותן החוצה במסווה של טענות אמת.

מובן מאליו כי עצם המחלוקת בין רבנים לישראלים לשמרנים מבטלת במידה ידועה את תנאי ההומוגניות וממילא גם את האפשרות להשתמש בפרשנות תכליתית כמנוף לשינוי הלכתי, אף אם נניח שהאפשרות הזו לגיטימית. לא כולם טיפשים, ולפחות חלק מן הרבנים השמרנים מרגישים בעצמם יפה מאד למה הם מתבקשים כאשר מתחילים לדבר אתם על "ארגז הכלים של הפוסק" ועל "פרשנות אמיצה". למיטב הכרתי הם הוכיחו את עצמם לא רע כמי שיודעים לבעוט בצורה כואבת בבעלי הפרשנות התכליתית בכל נקודה בה נראה להם שפרשנות כזו מסכנת את עולם הערכים שהם מנסים להגן עליו.

3. בעיה נוספת שיש בנתינת הבכורה לערכיו של העולם המערבי קשורה להשתנות בזמן של ערכי מוסר בחברה בה אנו חיים. עקרונות מוסר ותפיסות עולם משתנים בעולם שלנו באופן רדיקלי, אם כי בדרך כלל זמן השינוי גדול או בר השוואה עם תוחלת החיים של אדם בודד. בהינתן מצב זה, מדוע נמשכן את נפשנו עבור עולם הערכים המערבי של 2018 דווקא?

לפני מאה שנה רבנים (גם אורתודוקסים) בגרמניה עשו כל מיני עקולי ופשורי כדי ליישב את היהדות עם החובה להיות אזרח גרמני נאמן ולמסור את הנפש למען הקייזר. רב אורתודוקסי חשוב אפילו אמר פעם שעם יהודי שאינו שומר מצוות אין לו שום מכה משותף, ואילו עם גוי גרמני יש לו שותפות גורל גדולה בתור שני בנים לאותו לאום. אילו ידעו אותם רבנים כמה מקבריים ישמעו דבריהם בעתיד הלא רחוק, מסתמא היו מתחננים למחוק את האמירות הללו.

בדומה, כשהייתי נער קראתי פעם ספר שכתב מחנך דתי בשבח החינוך הנפרד. בספר הוא דן גם בסיבות אותן הביאו מחנכים ומורים בעולם (לאו דווקא יהודים או דתיים) כדי לנמק מדוע חינוך משותף לבנים ובנות הוא טוב יותר, ואחת הסיבות שהביא היתה כי חינוך נפרד גורם להומוסקסואליות מפני שהבנים והבנות לא נפגשים. בלי קשר לשאלת תקפותו של הטיעון הזה, ברור לי שבאווירת התקינות הפוליטית של היום מדובר בטענה שמסוכן להגיד, וכלל לא אתפלא אם בעוד שלשים שנה תצוץ דרישה להפרדה בין המינים במערכת החינוך כדי לעודד יחסים חד מיניים.

אם לתת דוגמה נוספת, במפנה המאה ה-19 בוז ושנאה לנשים ולנשיות היו אידאות מרכזיות אצל לא מעט חוגים מתקדמים של אליטות חברתיות. המניפסט הפוטוריסטי, אותו הציגה קבוצת אמנים מובילה באיטליה ב-1909, העלה על נס את "האידאות היפות שלמענן מתיים ואת הבוז לנשים". אוטו וייניגר, הוגה דעות אוסטרי שספרו "מין ואופי" זכה לתפוצה אדירה, טען שהיהדות היא נשית מדי והפך עקב כך לאנטישמי קיצוני, כזה ששונא את היהודים לא בגלל מעשה שעשו אלא בגלל תכונת אופי פנימית שאינם יכולים להיפטר ממנה. בהיותו יהודי בעצמו (כמובן) לא נתקררה דעתו עד שאיבד עצמו לדעת מכיוון שהגיע למסקנה שלא יוכל להיות גבר אמיתי לעולם; אדולף היטלר שיבח אותו בתור "היהודי ההגון היחיד"¹.

בקצרה, התנגשות הערכים היא אכן בעיה קיימת וכואבת, ואינני חושב שיש לי פתרון יותר טוב מאותם פתרונות או חצאי פתרונות הנמצאים כבר בשוק הדעות. מה שברצוני לטעון כאן הוא שעיסוק בהתנגשות ערכים זו מועד להביא לידי גישה של "הכל או לא כלום" וממילא לחוסר יכולת התפשרות ופסילה גורפת של העמדות המתנגדות, ואשר על כן (למרות חשיבות השאלה) עיסוק כזה הוא לא פרודוקטיבי. צד א' יציג את צד ב' בתור חשוך או נתעב או רשע או כל קומביניציה של התכונות האלו, צד ב' יגיד שצד א' מורכב מניאו ריפורמים או ריפורמים או אפיקורסים או סלפנים שאי אפשר לסמוך עליהם, שניהם יהיו צודקים במידה מסוימת וכולם יצעקו שבוע ואז יירגעו עד לסיבוב הבא שבו ישמעו בדיוק אותן הטענות. האם יש פרצה שדרכה אפשר להסיט את נושא הדיון למקום שיאפשר ויכוח יותר קונסטרוקטיבי? לדעתי התשובה היא חיובית.

הכיוון שאליו צריך לקחת, לדעתי, את הדיון הוא שאלות של הכרת המציאות וסתירות (אפשריות) בין המציאות לבין ההנחות הבסיסיות שעל פיהן נפסקה או נפסקת ההלכה. בפסקאות הבאות אנסה להדגים כמה סוגים של מקרים כאלו, ואז אסביר מדוע אני סבור שיש קשר בין הנושאים הללו.

ההלכה והמציאות – כמה אספקטים

כפי שידוע כמעט לכל, אני מניח, יש עשרות ומאות מאמרי חז"ל, דברי ראשונים והלכות שבנויים על טעויות במציאות, זאת מכיוון שידעתם של קדמונינו בחכמות הטבע הייתה קטנה בהרבה מקרים מזו שלנו. כפי שכתב רבינו אברהם בן הרמב"ם במאמר על ההגדות, אמונתנו בגדולתם של חז"ל מוגבלת לפרשנות התורה, ואילו בעניינים מציאותיים אין דעתם מכובדת יותר מהתפיסה המדעית של התקופה.

לא נתחייב מפני גודל מעלת חכמי התלמוד ותכונתם לשלמות תכונתם בפירוש התורה ובדקדוקיה ויושר אמריהם בביאור כלליה ופרטיה, שנטען להם ונעמיד דעתם בכל אמריהם ברפואות ובחכמת הטבע והתכונה, [ולהאמין] אותן כאשר נאמין אותן בפירוש התורה, שתכלית חכמתה בידם, ולהם נמסרה להורות לבני אדם, כעניין שנאמר "על פי התורה אשר יורוך" וגו'.

אתה רואה החכמים, במה שלא נתברר להם מדרך סברתם ומשאם ומתנם, אומרים: "האלהים, אילו אמרה יהושע בן נון לא צייתה ליה". כלומר לא הייתי מאמין ביה, ואע"פ שהוא נביא, כיון שאין בידו יכולת להודיע העניין בכוונה מדרך הסברא והמשא והמתן, והדרכים שבהם ניתן התלמוד להידרש. ודי בזה ראייה

¹ בהיפוך מופלא של היוצרות מטיף כיום הפרופסור דניאל בויארין מברקלי את המשנה הפוכה, לפיה היהדות בכל הדורות הייתה אכן נפלאה מפני שהייתה יותר "נשית", והציונים הרשעים הם אלו שהפכו את היהדות לגברית ונתעבת, מה שמצדיק, כמובן, את ה"התנגדות" הפלסטינית. לא ממש משנה אם מעמידים את הנשיות כמושא להערצה או כמושא לשנאה, אצל האוטו אנטישמים היהודים מה שחשוב זה השורה התחתונה: היתר לרצח בני עמם.

ומופת, ולא נענעין להם עוד, כיון שאנחנו מוצאים להם אומרים שלא נתאמת ולא נתקיימו בגמרא דברי הרפואות.

וכענין תקומה, שאמרו שמונע להפיל הנפלים, שלא נתאמת, וכיוצא בזה עניינים רבים שדברו פרק שמונה שרצים במסכת שבת וכו'. ובמקומותם אתרץ דברים שבחנו אותם הבוחנים ונשמעו ביניהם, וסמכו הם עליהם, ולא יודה על אמיתת עיון רופא אמיתי ולא שכל.

דברים דומים כתבו רבנים שונים במהלך הדורות², ובכללם רב שרירא גאון, רש"ר הירש, הרב דסלר ועוד – יהודים שונים שחיו בתקופות שונות והוטרדו משאלות מדעיות שונות. כדי לסבר את האוזן אביא כמה דוגמאות לטעויות כאלו במציאות:

א. הגמרא בנדה (לא, ועי"ש ברש"י ד"ה דרך תשמישן) אומרת שתינוק זכר נולד ופניו למטה (כלומר לכיוון גבה של האם היולדת) ואילו נקבה נולדת ופניה כלפי מעלה. הגמרא בסוטה (יא:): מסבירה שזהו הסימן שנתן פרעה למיילדות העבריות כדי שיבדילו בין תינוקות זכרים (אותם יש להרוג) לנקבות שאותן אפשר להחיות. אינני חושב שיש למימרא הזו נפקא מינה הלכתית אבל כל אחד יכול לשאול מילדת מקצועית ולגלות שהטענה הזו פשוט אינה נכונה במציאות (במצג תקני התינוק נולד כשפניו כלפי גבה של האם, בלי קשר למינו).

ב. הגמרא (שבת קז, יב.) אומרת שמותר להרוג כינים בשבת מפני שהן אינן פרות ורבות אלא נוצרות מן העיפוש, ומבארת כי המונח "ביצי כינים" שנזכר במשנה ברכות אין כוונתו לביצים של כינים (כי אם כך יוצא שכינים נולדות מביצים שהטילו כינים ולא מן העיפוש) אלא למין של כינים קטנות המכונה כך. על פי זה נפסק להלכה בשלחן ערוך (סימן שט"ז) שמותר להרוג כינים בשבת מפני שאינן פרות ורבות. כיום ידוע לכל שכינים בוקעות מביצים שהטילו כינים אחרות, וכבר בעל ה"פחד יצחק", רבי יצחק למפרונטי שחי באמצע המאה השמונה עשרה, עורר דיון הלכתי סוער כשטען שאם כך צריך לאסור על הריגת כינים בשבת.

ג. רבים מרשים לעצמם להתפלל מנחה גם אחרי שקיעת השמש (כלומר לאחר שגוף השמש יורד את מתחת לקו האופק) בטענה לפיה עדיין לא הגיעה ה"שקיעה השנייה". טענה זו מבוססת על שיטת רבינו תם. לדעת רבינו תם, השמש נמצאת בלילה **מעל** השמים (כלומר השמיים הם מעין וילון אטום שמסתיר מאתנו את השמש שבליילה עוברת חזרה לצד מזרח) וביום מתחת לשמים (לכן אנו רואים אותה). לשמיים יש עובי והשמש עוברת כל בוקר וערב מצד לצד דרך "חלון", כלומר מעין מנהרה מצדם הפנימי של השמים לצידם החיצוני. השקיעה האמתית (כלומר הרגע בו היום מתחלף מבחינה הלכתית ליום הבא) לדעת רבינו תם קורית רק כאשר השמש מגיעה לצדם העליון של השמים לאחר שעברה דרך אותו חלון.

דעת רבינו תם זו נפסקה על ידי השלחן ערוך והרמ"א **בין לחומרא ובין לקולא**. השלחן ערוך (או"ח רס"א) פוסק כי יש לקבל שבת (להדליק נרות שבת) בערך 50 דקות (מהלך 2.5 מיל) **אחרי** שקיעה. למרבית המזל הגר"א ובעל התניא התנגדו לדעה זו ובזכות זה כיום אנשים מקפידים להדליק נרות לפני השקיעה, אבל יש עדיין רבים המחמירים בצאת השבת לחכות עד "זמן רבינו תם" ובאותה מידה הם מקלים בזמן תפילת מנחה, כאמור.

² למען האמת גם הרמב"ם עצמו, לא רק בנו, כתב כך בשאלת האסטרונומיה במורה נבוכים (מהדורת קאפח עמוד שד): "ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מענייני התכונה עם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו זמן היו חסרים, ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות, או שמעום מידעני אותם הדורות"

ד. על פי הגמרא (פסחים מב.), וכך נפסק גם להלכה (או"ח תנ"ה), יש לאפות מצות ב"מים שלנו", כלומר במים שנשאבו מן הבאר לפנות ערב ושהו בלילה בכלי ולא במים שנשאבים עם שחר, והסיבה שמובאת לכך ברש"י היא שמי המעיינות **מתחממים** בלילה בגלל מצבה של השמש, ואין ללוש את המצות במים חמים.

ברור למדי שמי המעיינות קרים יותר בבוקר מאשר בערב, ושמים שאובים שמונחים בלילה בכלי יהיו בבוקר בערך באותה טמפרטורה של המים שנמצאים במעין. יש להניח שהסיבה לדין "מים שלנו" היא שקיבול החום של מים גדול בהרבה מזה של אדמה. האדמה מתחממת ביום הרבה יותר מהמים ובלילה היא מתקררת הרבה יותר, לכן בערב נראה שהמעין "קר" (יחסית לאדמה שסביבו) ובבוקר הוא נראה יותר "חם", אבל זוהי אשליה שנוצרת מהשוואה של טמפרטורת המים (שהיא יחסית קבועה) לטמפרטורת החומר שסובב אותם שהיא זו שמשתנה.

אלו כמובן רק דוגמאות אנקדוטליות, יש עוד עשרות ומאות דוגמאות שנוגעות להלכות רבות, ביניהן לחמורי חמורות. אתן רק רשימה קצרה לטובת המצויים בתחום הרלוונטי: טריפה אינה חיה, תתאה גבר ועילאה גבר, מי פירות אין מחמיצין, מינקת חברו ומעוברת חברו, פצוע דכא אינו מוליד, הפיגור בלוח העברי, כל הדינים הנוגעים ל"תקופת שמואל" ובכללם ברכת החמה וכדומה, דם נעכר ונעשה חלב, שורקא דעינא בליבא תליא, קטלנית, בליעה ופליטה בכלים ועוד ועוד.

באופן דומה אך בלתי תלוי ניתן לדבר גם על בעיות הקשורות לא להלכות המניחות ידע פסיקלי או כימי או ביולוגי שגוי, אלא להלכות הנוגעות עם הנחות לגבי התנהגותם של בני אדם. אם ניקח דוגמה פשוטה, בחושן משפט ישנן הלכות הבנויות על "חזקה אין אדם פורע תוך זמנו" (בבא בתרא ה.): נניח שאדם לקח הלוואה לשנה שמועד פרעונה בראש השנה. אם הלווה טוען שפרע את החוב למלווה לפני הזמן (נאמר, בפסח שלפני ראש השנה) ואין לו ראיות לכך אינו נאמן, בגלל ההנחה שאנשים שלוקחים הלוואה בדרך כלל לא פורעים אותה לפני תום מועד הפרעון.

באופן כללי אני מניח שרוב הקוראים יסכימו כי ההנחה לפיה אין אדם פורע תוך זמנו היא הגיונית לגמרי. אבל מה נאמר אם ישתנו התנאים בעולם? לפני 90 שנה, בזמן השפל הכלכלי הגדול בשנות השלושים המוקדמות, הוכה העולם המערבי בדפלציה (ההפך מאינפלציה). ערך הכסף עלה, כלומר סחורות ומוצרים שניתן היה לקנות בדולר אחד בתחילת 1930, נמכרו בכ-70 סנט שלוש שנים לאחר מכן. בתנאי דפלציה כאלו ברור שכדאי לאדם לפרוע תוך זמנו, כי הוא מסלק מעליו הלוואה שערכה נקוב במטבע (נאמר, דולר) שהולך ו"מתייקר"³ כל הזמן. ובכן, עד כמה אנו חייבים להשתמש בחזקה הזו שאין אדם פורע תוך זמנו? מה יהיה אם תופיע תקופת דפלציה של עשר שנים או של מאה שנים רצופות?

שאלות דומות אפשר לשאול על חזקות אחרות שבנויות על התנהגותם של אנשים: חזקת כשרות, רוב בעילות הלך אחר הבעל, אין אדם טורח בסעודה ומפסידה, טב למיטב טנדו מלמיתב ארמלו וכן הלאה. האם כאשר חז"ל קבעו את הדינים ש"ושבים" על החזקות או ההנחות האלו הם התכוונו לטעון שאומדני הדעת או ההנחות על המציאות שגלומים בהם מתקיימים **תמיד**? ואם לא – מה עלינו לעשות כאשר הם אינם מתקיימים?

בעוד כל הדוגמאות שהבאתי עד כה אינן קשורות לשאלות הכבדות של היחס בין ההלכה והיהדות המסורתית לתרבות המערב ומערכת הערכים שלה, ברור שגם בעיות אלו קשורות פעמים רבות להנחות על המציאות שניתן אולי להתווכח עליהן. כך, לדוגמה, בחינוך הדתי התיכוני מקפידים מאד לא ללמד את הבנות גמרא ובדרך כלל גם משנה, וזאת מחשש לעבור על דברי הגמרא (סוטה כא:), אשר נפסקו גם להלכה, ולפיהם "כל המלמד בתו תורה כאילו לימדה תפלות". הן ברמה הפרקטית והן ברמה

³ תפיסת הכלכלה של חז"ל היא שערך מטבע שהוא "חריף ויוצא בהוצאה" נשאר קבוע תמיד ואם כן דפלציה מנקודת מבטם היא מצב בו ערך הסחורות יורד. כמובן שאין בכך נפקא מינה לגבי השאלה אם כדאי ללווה לפרוע תוך זמנו, זה רק אומר שלא נגדיר את עלית ערכה האפקטיבי של ההלוואה בתור רבית.

האידיאולוגית, הנושא הזה הוא סלע מחלוקת שמי ש"מקל" בו ומלמד בנות תורה נחשב לסוג של ליברל, בעוד הקבוצה השמרנית מקפידה הרבה יותר לבער את לימוד התורה מחומר הלימודים של הבנות⁴.

למה באמת רע ללמד תורה לנשים? הגמרא בסוטה מביאה בהקשר לכך את הפסוק "אני חכמה שכנתי ערמה" שממדו דורשים כי "כיוון כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערמומית". על פי זה מפרש רש"י כי החשש הוא "שמתוכה (כלומר מתוך התורה) היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע", כלומר שהחשש הוא שאם האשה תחכים מהתורה היא תנצל את הערמומיות שרכשה כדי לנאוף בלא שבעלה ירגיש. הרמב"ם נותן הסבר אחר, על פיו הבעיה היא שרוב הנשים "מוציאין דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן" (הלכות תלמוד תורה פ"א י"ג), זאת במסגרת תפיסתו הכללית את "הנשים והקטנים שאין דעתם שלמה" כשייכים לקבוצת ה"סכלים ומחוסרי הדעת".

גם כאן אפשר להציג את אותה השאלה: האם הערכות המציאות עליהן בנו חז"ל את הדין (בין אם נקבל את שיטת רש"י ובין אם נקבל את שיטת הרמב"ם) נראות לנו נכונות גם בזמננו? אם לא, אז אותן שאלות שהצגנו לעיל לגבי אין אדם פורע תוך זמנו יהיו רלוונטיות גם כאן.

מציאות ושמרנות

בנקודה הזו אני מקווה שקו הטיעון הכללי של המאמר התבהר. נכון, יש סתירות בין המוסר המקובל בחברה הסובבת אותנו לבין הדת, לפעמים גם סתירות מול פסוקים מפורשים בתורה, והמטרה שלי כאן איננה להציע פתרון כולל לבעיות האלו (כמובן שגם אין לי פתרון כזה).

אבל במקרים רבים כשמתחילים להתווכח או לבחון את העניינים מתברר שיש לא רק ויכוח על ערכי מוסר מופשטים אלא גם על שאלות מציאותיות. האם רמתן המנטלית והמוסרית של נשים בימינו אכן מתאימה להנחות שמהן חז"ל גזרו לגביהן דינים? ומה לגבי גויים? לדעתי, רוב הוויכוחים המשסעים כיום את החברה שלנו אינם על שאלות אבסטרקטיות של מקרי מבחן היפותטיים אלא יש בהם, לפחות, גם מרכיב של הערכת מציאות כלשהי. אם יבהירו הצדדים את עמדתם בשאלה הזו – מה עלינו לעשות כאשר לפי דעתנו המציאות שעליה ביססו חז"ל את ההלכה איננה נכונה (בין אם לא הייתה נכונה מעולם, או שהייתה נכונה בעולמם ואינה נכונה היום) – יתברר, כך נראה לי, שניתן לחסוך את רוב הוויכוחים של תורה מול תרבות המערב, אם מפני ששני הצדדים יסכימו, או בגלל שהם יעתיקו את הוויכוח למקום אחר.

כדוגמה ניתן לחזור לשאלות הבסיסיות של ידיעת חז"ל בחכמות הטבע. לפני מספר שנים התגלע ויכוח בעניין זה בקשר עם ספריו של הרב נתן סליפקין. הרב סליפקין כתב מספר ספרים על אבולוציה, עולם החי ויהדות, ובהם השמיע את הטענה כי בדברי חז"ל ישנן טעויות במציאות. ספרו של סליפקין הוחרם וכמה רבנים חרדים בולטים (בראשם הרב אלישיב והרב משה שפירא) יצאו בחריפות נגד הדעות ה"אפיקורסיות" שנמצאות בו. מהי אותה אפיקורסות? כמובן, עצם הטענה שבדברי חז"ל ישנן טעויות במציאות. למרבית התדהמה, גם מתנגדיו של הרב סליפקין מודים בפה מלא כי שלל רבנים מדורות קודמים (כמו רבינו אברהם בן הרמב"ם שצוטט לעיל או הרב דסלר, שחי ממש בדור הקודם) הכירו באותן טעויות, אבל, כפי שהגדיר זאת הרב אלישיב "להם היה מותר לאחוז בדעות כאלו, לנו לא" שכן בדורנו 'נפסקה ההלכה' (??) שאין טעויות כאלו.

לאור הדוגמאות שהבאתי לעיל ועוד עשרות ומאות דוגמאות שאפשר להביא בקלות, קשה לי מאד להבין כיצד אנשים נסחפו להביע עמדות מסוג זה, כלומר לטעון (במובלע) שהשמש נמצאת בלילה מעל

⁴ כמובן שמדובר על לימוד תורה רציני, כלומר גמרא או למצער משנה ברמה ראויה. במקום זה מציעים לבנות המון שעות "תורניות" שמכילות לימוד של כאילו תורה, כאילו לימוד של תורה, ושאר קטגוריות חסרות ערך של זיופים מתקתקים שמטרתם ליצור אשליה של יחס רציני.

השמיים, או שהיחס בין היקף המעגל לקטרו הוא בדיוק $3(\pi=3)$ ⁵. אולי הם אכן לגמרי בורים בהוויות העולם ובמציאות ואין להם מושג עד כמה טענותיהם רעועות, אולי הם מדברים בשפה כפולה ומשקרים מפני שהם חוששים שהציבור שלהם יתפקר אם הוא יגלה טעויות כאלו, קשה לדעת.

אבל בכל אופן, ברור שאם מישהו מוכן לטעון שהארץ שטוחה (כמפורש בפסחים דף צ"ד) ושהשמש בלילה היא מעל השמים רק בגלל שכך כתוב בגמרא או בדברי פוסק כלשהו, אין שום סיכוי שבעולם לשכנע אותו שצריך ללמד נשים תורה או להתייחס אחרת לגויים. אם הוא עד כדי כך מאמין ללא פשרה בדברי חז"ל על המציאות ודאי שהוא לוקח גם את יחסם לנשים וגויים כנכון גם בימינו וחבל על הזמן. אפשר וצריך להתווכח אתו על עיקר העניין ולשאל איך הוא מאמין שהארץ שטוחה ואיך הוא מרשה לעצמו לטוס סביב כדור הארץ ולא חושש ליפול מעבר לקצה, אבל לדון עמו בכל המלמד בתו תורה זו השחתת דברים לריק. אם פלוני משוכנע שהנשים שלנו הן בכלל הסכלים ומחוסרי הדעת אזי אין סיבה שיזרום עם הלך הרוח ברחוב וייתן להן ללמוד תורה באופן שוויוני שהרי לשיטתו הן באמת יוציאו דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן ושוב אם תפיסת המציאות שלו נכונה אז גם המסקנות שהוא מוציא ממנה הן צודקות לגמרי.

הדבר נכון גם אם אותו אדם מכיר באמת אלא שהוא החליט לשקר לגביה מסיבות סוציולוגיות כאלו ואחרות. אם הוא מפחד שהחברה שלו תקרוס ושתלמידיו יהפכו לאפיקורסים אם הוא יודה בכך שהיחס בין היקף המעגל לקטרו הוא לא 1:3, אז כל שכן שהוא לא יהיה מוכן לדון בשינוי עמדה לגבי נשים או נכרים או כל קבוצה אחרת. אפשר להתווכח אתו עד כמה מותר או צריך לשקר כדי למנוע מפולת חברתית, או להתווכח אם אמירת האמת תביא למפולת כזו, אבל לריב אתו על הנושא שעליו מדברים זה מיותר ולא יוביל לשום מקום.

מעגל התייחסות נוסף קשור לשאלת הסמכות. לא מעט רבנים יטענו שאין לנו את הסמכות לשנות את ההלכה אפילו אם נתגלה לנו שהיא בנויה על טעות במציאות, מפני ש"אין בית דין רשאי לבטל דברי בית דין חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין", ואנו קטנים לפחות בחכמה ביחס לתנאים או הראשונים או קובעי ההלכה. זוהי נקודה טכנית, אבל שוב היא עומדת בפני עצמה. אם באמת מקובל עלינו שאין לנו יכולת לשנות את ההלכה אפילו במקרים בהם היא בנויה על טעות, אז ברור שנמשיך לשאוב מים שלנו ובאותה מידה נמשיך לא ללמד את בנותינו תורה וכן הלאה.

מי שתולה את התנגדותו לשינוי בטענה הטכנית לגבי סמכות פוסקי ההלכה בדורנו אינו צריך להכחיש את הנראה לעין לגבי צורת כדור הארץ או את הערכתו את אופי הנשים באופן שונה מזה שהיה בעבר. הוא בסך הכל טוען שמצד הדין צריך להיצמד להלכה הנוהגת גם אם היא נקבעה על בסיס שגוי או שהמציאות השתנתה. את העמדה הזו אפשר לנקוט לא רק באופן גורף אלא גם ביחס לחלק מההלכות⁶

⁵ כמפורש במסכת עירובין, דבר שהגמרא למדה מפסוקים מפורשים בספר מלכים המתארים את הכיור שבנה שלמה וטענה שיש לה שלל השלכות הלכתיות בעירובין, בכלאיים ובמקומות אחרים.

⁶ הדינים שנלמדו במסכת עבודה זרה יכולים להיות דוגמאות מעניינות. המשניות והגמרא בריש המסכת אוסרים על משא ומתן עם עובד עבודה זרה שלשה ימים לפני ואחרי כל אחד מחגיו. היהודים שחיו באירופה בימי הביניים, אף שחשבו את שכניהם הנוצרים לעובדי עבודה זרה, לא הקפידו על דינים אלו. אחד הנימוקים שעלו בנושא היה שרובם של חגי הנוצרים אינם מעורבים בפולחן עבודה זרה, ולכן בטל הטעם לגזירת חז"ל. עדיין, שואל בעל ספר התרומה (סימן קל"ד) איך אפשר להקל, הרי כל דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו? והוא עונה שכבר בגמרא רואים שהאמוראים עצמם הקלו כשהיה להם ברור שמדובר בנסיבות שלא יוליכו לעבודה זרה. דבר דומה ניתן למצוא לגבי מכירת בהמה גסה או סוס לגוי, שהגמרא אוסרת מטעם שקשור לכך שהדבר יכול להביא לידי חילול שבת. יהודים בימי הביניים לא נמנעו מלסחור בסוסים עם שכניהם הגויים, והתוספות (ע"ז טו. ד"ה אימור) מנמק זאת בכך שהנסיבות השתנו ומה שהאמוראים בבבל יכלו להרשות לעצמם להחמיר בו, אנו לא יכולים.

הא דאסור למכור בהמה טמאה היינו דוקא בימיהם שהיו הרבה יהודים ביחד ואם היה לו לאדם בהמה שאינו צריך לה היה מוכרה לחבירו ולא היה מפסידה אבל עתה מה יעשה שלא ימצא למכור, יפסידנה? ולכך נהגו הגאונים שבגולה היתר בדבר.

(לדוגמה אלו שמקורן במשנה ובגמרא בניגוד לדברי הפוסקים שבאו לאחר מכן). בכל מקרה חזית הדין היא שוב שונה: לא העימות בין תרבות המערב לתורה, ואפילו לא שאלת הטעויות של חז"ל במציאות, אלא שאלת הסמכות לשנות.

בסופו של דבר, נדמה לי שאם נשאל נכון את השאלות המקדימות: האם אדם מוכן להודות שיש אצל חז"ל טעויות בנקודות כאלו ואחרות? האם הוא סבור שיש לנו את הסמכות לשנות דינים על בסיס הכרתנו בשינוי המציאות או בכך שההלכה נקבעה מלכתחילה על בסיס הנחות שגויות? יתברר שנקודת המחלוקת הבסיסית בין הרבנים השמרנים יותר ובין אלו שהם כביכול יותר ליברליים נמצאת ברוב המקרים שם, לא בשאלות העקרוניות (שחשיבותן כבודה במקומה מונח) בדבר "היחס לתרבות המערב" ושאר דגלים שהנפנוף בהם מועד להפוך את הוויכוח לחסר תוחלת וקלישאתי. ממדיניות כזו, לדעתי, שני הצדדים יכולים רק להרוויח.

אבל בעלי התוספות אינם מסתפקים בהצבעה על הקושי בקיום הדין אלא גם מביאים ראיה מהגמרא שקושי כזה יכול להיות בעל נפקא-מינה הלכתית

וכה"ג איכא לקמן דפריך אפי' חיטי ושערי נמי לא נזדבן ומשני א"א ה"נ אבל כיון דא"א שרי.

והם גם אינם מוכנים להתיר כל דבר על סמך הסברה הזו

ופסק רבינו ברוך דלפי זה אין להתיר אלא כשקונה הסוס לצורך עצמו ונמלך עליו למכרו דאם לא ימכרנו יפסיד אבל לוקח סוסים למכרם כדי להרויח אסור דלא יקחם ולא יפסיד בהם.

אמנם יש להודות שכאשר הדברים מגיעים לדינא הניסוחים הם הרבה יותר גורפים. השולחן ערוך כותב בקצרה (יו"ד קנ"א ס"ד) "ועכשיו נהגו היתר בכל".